

Τα είδωλα

[Αφιέρωμα](#) / [Είδωλα](#)

[Βασίλης Στογιάννος Συγγραφέας, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης](#)

Όταν στα 1620 εκδόθηκε στο Λονδίνο το «Novum Organum» του F. Bacon, βαρώνου του Verulam, το κοινό εντυπωσιάστηκε από το εικονοκλαστικό του περιεχόμενο. Μιλώντας για τις αρχές και τη μέθοδο, που οδηγούσε στη γνώση, ο Bacon δεν περιοριζόταν μόνο σε επιθέσεις κατά του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα, αλλά διευρύνοντας το θέμα μιλούσε για την ανάγκη μιας απαλλαγής από τα είδωλα γενικότερα, πριν ο άνθρωπος προχωρήσει στην οδό της γνώσης. Είδωλα είναι για τον Bacon η ψεύτικη απεικόνιση των πραγμάτων και του κόσμου μέσα στο ανθρώπινο μυαλό. Φυσικά τα είδωλα συσκοτίζουν το νου και εμποδίζουν τον άνθρωπο στην εύρεση της αλήθειας και στην πορεία προς τη γνώση και την πρόοδο. Γι' αυτό η γνώση αρχίζει με την αποτίναξη κι απομάκρυνση αυτών των ειδώλων, που ο Bacon τα διακρίνει σε τέσσερις κατηγορίες:

α) Πρώτα είναι τα είδωλα του γένους, κοινά σ' όλους μας. Έτσι βλέπουμε τα πάντα με αφετηρία τον άνθρωπο. Η εικόνα μας είναι ανθρωπομορφική για κάθε μέρος του επιστητού, - τα «μοντέλα» μας είναι ανθρωπομορφικά, όπως θα λέγαμε σε σύγχρονη ορολογία.

β) Ακολουθούν τα είδωλα του σπηλαίου, τα ατομικά, αυτά που ανταποκρίνονται στην ατομική μας ιδιοσυγκρασία. Αυτά κατά τον Bacon οφείλονται στην έλλειψη φυσικού φωτός στα σπήλαιο που ζούμε.

γ) Τα είδωλα της αγοράς είναι το ασταθές, συμβατικό και συνεχώς αλλοιούμενο νόμισμα που χρησιμοποιούμε στην ανταλλαγή των γνώσεων, δηλαδή η γλώσσα. Φθαρμένες από την πολυχρησία, κίβδηλες ή αλλοιωμένες οι λέξεις καταντούν να μας ξεγελούν αντί να μας βοηθούν στην απόκτηση της αλήθειας.

δ) Τα είδωλα του θεάτρου είναι οι θεωρίες, οι παραστάσεις παλιών ηθοποιών, όπως είναι οι φιλόσοφοι του παρελθόντος, που όχι μόνο δεν δίνουν την αλήθεια, αλλά και εμποδίζουν και το κοινό να ψάξει να τη βρει.

Όλα αυτά τα είδωλα πρέπει ν' αποτινάξει από πάνω του ο άνθρωπος, για να βρει την αλήθεια, τονίζει ο θεμελιωτής του αγγλικού εμπειρισμού. Είναι κι αυτός μέσα

στην καινούρια εποχή, κήρυκας της ανάγκης να βγει ο άνθρωπος από την πνευματική υποδούλωση, να γκρεμίσει τα είδωλα, να παλέψει για την Ελευθερία, την αυτοτέλεια, την ευδαιμονία του. Κι αρχίζει συστηματικά το δρόμο για τη γνώση με τη διάγνωση, ότι υπάρχουν είδωλα που δένουν πνευματικά τον άνθρωπο. Δεν ενδιαφέρει τόσο η απαρίθμηση, που μπορεί να είναι και διαφορετική, όσο η διαπίστωση ότι ο άνθρωπος δένεται με τα είδωλα, «έργα των χειρών του», αποτέλεσμα της ίδιας της προσπάθειάς του να μάθει, να ζήσει, να ευτυχήσει στηριγμένος στις δικές του δυνάμεις και μόνον.

* * *

Κι έτσι μπαίνουμε στην καρδιά του προβλήματος, στη φύση και την εσώτερη ουσία των ειδώλων στην εξάρτηση την απόλυτη και χωρίς όρους του ανθρώπου από δικά του εξαντικειμενωμένα και αυθυποστατοποιημένα δημιουργήματα, μ' άλλα λόγια στη θρησκευτική απόλυτη σχέση που εκφράζει η προσκύνηση και η δοξολογία, ή λατρεία. Με μια λέξη η ουσιαστική σχέση ανθρώπου και ειδώλου λέγεται ειδωλολατρεία, όπως ξέρουμε βέβαια, αλλά πως λίγο-πολύ ξεχνάμε συνήθως, αφού μας διαφεύγει η βαθύτερη σημασία της.

Πριν προχωρήσουμε σε μια τυπολογία των ειδώλων, είναι απαραίτητο να δούμε αυτή τη λατρευτική, βαθειά θρησκευτική σχέση του ανθρώπου με τα είδωλα. Είναι, ας πούμε, τα συμπτώματα που πρέπει να ξέρουμε, για να μπορέσουμε να κάνουμε σωστή διάγνωση της ασθένειας - και συγχρόνως είναι η απόδειξη ότι πρόκειται για ασθένεια, για παρέκκλιση από το σωστό δρόμο.

Το είδωλο είναι απείκασμα, εικόνα, ομοίωμα όχι οποιουδήποτε πράγματος, αλλά της τελευταίας και υπέρτατης ελπίδας μας, του Θεού. Είναι υποκατάσταση του απόλυτου. Είναι κάτι που στον πλανημένο αντικατοπτρισμό φαντάζει σαν είναι χωρίς και να είναι πραγματικά. Το είδωλο απαιτεί, λοιπόν, από μας την απόλυτη στάση που χαρακτηρίζει τη σχέση μας με το Θεό. Μια καταγραφή αυτής της σχέσης με το είδωλο είναι απαραίτητη για να δούμε καθαρά πού η ψυχή μας ατενίζει σε είδωλα και πού γελιέται στην εκτίμησή της ως προς τη φύση των πραγμάτων. Μ' άλλα λόγια θα κάνουμε μια προσπάθεια ν' αναλύσουμε την ειδωλολατρεία στα κύρια στοιχεία της - ίσως αυτό βοηθήσει να δούμε πιο καθαρά την ίδια τήν ψευδαίσθηση των ειδώλων.

α. Η βασική σχέση του ανθρώπου με τα είδωλα είναι σχέση ασφάλειας. Με την αναγνώριση και προσκύνηση του ειδώλου και με την προσκόλλησή του σ' αυτό ο άνθρωπος προσπαθεί να διασφαλίσει αποτελεσματικά τη ζωή του, χωρίς μάλιστα ανταλλάγματα ηθικής μορφής από μέρους του. Το είδωλο γίνεται έτσι η πηγή της αέναης ζωής, ατομικής ή συλλογικής, καθαρά ενδοκοσμικής ή μεταφυσικής.

Οι λεπτομέρειες δεν έχουν σημασία. Σπουδαίο είναι ότι ανατίθεται στο είδωλο η αποστολή και εμπιστεύεται σ' αυτό η δυνατότητα να εξασφαλίσει τη συνέχεια της ζωής. Κι εξίσου σπουδαίο είναι πως ο άνθρωπος δεν υποχρεώνεται σε καμιά ηθική δέσμευση: το είδωλο εξασφαλίζει τη ζωή στον άνθρωπο, κι αυτός ρυθμίζει μόνος του την ηθική του διαβίωση όπως του ταιριάζει καλύτερα.

Αυτό φαίνεται καθαρά στην κλασική ειδωλολατρεία. Ο λάτρης μιας από τις πολλές χθόνιες θεότητες που γνώρισε η αρχαιότητα λ.χ. εύρισκε στη λατρεία, στις τελετουργικές δηλαδή πράξεις, τη διασφάλιση της ζωής του, χωρίς καμιά αλλαγή στην ηθική του. Κι οι Ισραηλίτες που έφτιαξαν στην έρημο το χρυσό μοσχάρι περιορίστηκαν στην τελετουργική προσκύνησή του για να εξασφαλίσουν τη ζωή τους, αποδεσμεύοντας έτσι ταυτόχρονα τον εαυτό τους από κάθε ηθικό δεσμό. Μήπως αυτός δεν είναι ο λόγος που και σήμερα ακόμα οι άνθρωποι προτιμούν παραθρησκευτικά ή ψευδοθρησκευτικά είδωλα, χωρίς άμεσες ηθικές συνέπειες; Είναι τόσο βολικό ψυχολογικά να αποδεσμευτεί κανένας από τους ηθικούς φραγμούς και συγχρόνως νάναι σίγουρος για τη ζωή του. Η προσήλωση στο χρήμα τί άλλο είναι;

β. Δεν προδίδει όμως μόνο ψυχολογικές ανάγκες η σχέση του ανθρώπου με τα είδωλα, αλλά επεκτείνεται και στην κοινωνική αναγκαιότητα. Γύρω από ένα είδωλο συγκεντρώνεται, οργανώνεται και θεσμοποιείται η κοινωνική ομάδα στις διάφορες μορφές της. Η οικογένεια, το χωριό, η πόλη -κράτος, ακόμη και οι ομοσπονδίες πόλεων και τα μεγάλα κράτη αποκτούν υπόσταση και ανδρώνονται κάτω από την προστατευτική σκιά ενός ειδώλου. Κι όχι μόνον αυτό: οι θεσμοί τους βρίσκονται κι αυτοί σε άμεση σχέση εξαρτήσεως από κάποιο είδωλο. Φυσικά δε λείπουν και οι περιπτώσεις που η κοινωνία και οι θεσμοί της υποκαθιστούν το είδωλο, γίνονται οι ίδιοι είδωλα και αντικείμενα ειδωλολατρείας.

Η σύμπληξη των αρχαίων αμφικτιονιών γύρω από τα ιερά, η λατρεία της θεάς-Ρώμης από τα αρχαία χρόνια και η ειδωλοποίηση του ολοκληρωτικού κράτους στην εποχή μας αρκούν σαν παραδείγματα.

Θα ήταν λάθος να δούμε σ' αυτή την προσκύνηση του κοινωνικού ειδώλου ένα κοινωνικό φαινόμενο χωρίς ατομική ψυχική συμμετοχή. Το άτομο μετέχει κι εδώ

ουσιαστικά και εκούσια, γιατί αναγνωρίζοντας τη μεταφυσική διάσταση της κοινωνικής οργανώσεως αποσείει έτσι από πάνω του ένα μεγάλο βάρος, την ευθύνη για την πορεία του συνόλου. Προτιμά να στερηθεί κι από το δικαίωμα της ενεργού συμμετοχής, αρκεί ν' αναλάβει το είδωλο - και το ιερατείο του - την ευθύνη για την πορεία και ν' αφήσουν στον ίδιο την ανεμελιά της ανευθυνότητας .

γ. Συναφής με την προηγούμενη είναι και μια άλλη πτυχή της σχέσης του ανθρώπου με τα είδωλα, που φτιάχνει φυσικά πάντα μόνος του. Πρόκειται για την τάση να αναχθεί ο νόμος σε μεταφυσική αρχή, ο ανθρώπινος θεσμός σε αιώνιο δίκαιο, έτσι που ν' αποκτήσει θεϊκή αυθεντία. Οι αρχαίοι σοφιστές όχι μόνο υποστήριξαν το θετό χαρακτήρα του δικαίου με τα περίφημα λόγια του Θρασύμαχου στην Πλατωνική «Πολιτεία»: «δίκαιον έστι το του κρατούντος συμφέρον», αλλά άνοιξαν και το δρόμο για την κοινωνική ερμηνεία του θείου δικαίου. Έτσι ο Κριτίας υποστήριξε την ενσυνείδητη αναγωγή θετών κανόνων δικαίου σε μεταφυσικές αρχές για να ελέγχονται οι πολλοί, ακόμα κι όπου δε φτάνει ο κοινός νομοθέτης.

Αρχαίες θεωρίες, θα πει ίσως κάποιος. Ευχαρίστως θα συμφωνούσαμε, αν η πρακτική των ημερών μας ήταν αληθινά άσχετη προς παρόμοιες απόψεις. Παρά την εκκοσμικευμένη εμφάνισή της όμως κι η σύγχρονη ειδωλολατρεία δεν αποφεύγει αυτή την τάση θεμελιώσεως των νόμων; στη μεταφυσική, υπερτροφική και απαρασάλευτη αυθεντία του ειδώλου της. Πάντα υπάρχει ένα τελευταίο αίτημα, ένα άδυτο κι ένα συλλογικά σώμα ή μια αντιπροσωπευτική ηγετική μορφή που εκφράζει το «αλάθητο», που στηρίζει κάθε παραλογισμό, νομικό ή θεσμικό, που προτρέπει σε υπακοή, που απειλεί με κυρώσεις, που θεμελιώνει τη ζωή. Ν' αναφέρουμε παραδείγματα από κράτη και θεσμούς, από κοινωνικές ομάδες και οργανώσεις; Είναι τόσο κοινότυπα σήμερα όλα αυτά, που περιττεύει.

δ. Η αυθεντία που αναγνωρίζει στο είδωλο ο «πιστός» δεν είναι όμως μόνο κοινωνικά αναγκαία για τη διατήρηση της ομάδας που συμπήχθηκε γύρω από το είδωλο κι εκφράζεται με τη λατρεία του. Η αναγνώριση από κάθε άτομο αβίαστα και συνειδητά της απόλυτης και απεριόριστης αυθεντίας του ειδώλου εκπληρώνει κι έναν άλλο σκοπό· γεμίζει ένα ψυχολογικό κενό, που δύσκολα μπορεί ν' αποφύγει ο άνθρωπος: το αίτημα της ελευθερίας. Ο άνθρωπος υποτάσσεται εκούσια στην αυθεντία που με τη δική του συμβολή απέκτησε το είδωλο, θυσιάζει σ' αυτό την ελευθερία του κι έτσι λυτρώνεται από τα διλήμματα, την ευθύνη και το βάρος της ελευθερίας. Πάντα βέβαια ισχυρίζεται πως απολαμβάνει έτσι την αληθινή ελευθερία, προσπαθώντας να σκεπάσει την ψευδαίσθησή του και την εθελοδοουλία του με όμορφα λόγια. Τις περισσότερες φορές δεν καταφεύγει καν στη δικαιολογία: του φθάνει πως υπάρχει η αυθεντία που τον οδηγεί, τον προστατεύει,

του διασφαλίζει κάθε καλό – φυσικά και την ελευθερία. Κι όσο λιγότερο ελεύθερος γίνεται, τόσο μεγαλώνει κι ο φανατισμός του για το οποιοδήποτε ψευτοφιλελεύθερο σύνθημα που θα του επιβάλει η υποταγή του στα είδωλα. Μήπως πέρασαν πολλά χρόνια από τότε που στρατιές ολόκληρες πολέμησαν, αφανίζοντας κι αφανιζόμενες, για κάποιο τέτοιο σύνθημα «πραγματικής» ελευθερίας; Χρειάζονται κι άλλα παραδείγματα; Όχι, αρκεί να θυμηθούμε μόνο τήν πρόσφατη ιστορία.

Κι αρκεί να ψάξουμε να βρούμε την αρχή του φανατισμού σ' αυτή τήν εθελοδοουλεία μπροστά στα είδωλα και την αυθεντία τους.

ε. Αυτό που γίνεται με την ελευθερία συμβαίνει και με τη γνώση. Όπως η πρώτη υποτάσσεται στην αυθεντία του ειδώλου κι έτσι αυτοκαταστρέφεται, έτσι κι η δεύτερη γίνεται τύπος άψυχος, φετίχ, είδωλο στην κυριολεξία, άψυχο, άβουλο, άφωνο, κουφό κι ανήμπορο ξόανο, χωρίς πνοή ζωής. Και δεν αναφερόμαστε εδώ στα είδωλα, όπως τα καθόρισε ο Bacon, γιατί κι αυτά είναι μια μόνον πτυχή. Λίγο περισσότερο προχωρεί ο Πλάτων στην «Πολιτεία» του, όταν μιλά στον περίφημο μύθο του σπηλαίου, για απεικασματα που ρίχνουν τις σκιές τους στο άντρο των κρατουμένων, κι εκείνοι οι δύστυχοι προσπαθούν να βρουν μέσα στη διαδοχή τους τους αιώνιους νόμους.

Μα και του αρχαίου φιλόσοφου η διαπίστωση δεν προχωρεί ως τη ρίζα, δεν αποκαλύπτει την πλάνη σ' όλο της το μέγεθος. Υπάρχει άβυσσος τρομακτική εδώ, που μόνο κάτω από το φως της αποκαλύψεως μπορεί να τολμήσει να τη δει κανείς. Γιατί η τυποποίηση κι ο φετιχισμός δεν περιορίζονται στο δογματισμό και την οντολογική πλανημένη αρχή. Ριζώνουν βαθύτερα, στα μύχια της ανθρώπινης ψυχής. Κι όταν δοθεί η ευκαιρία, προβάλλουν στο φως όλα τα ένστικτα και την ύβρη του άνθρωπου. Είναι η ώρα που ο άνθρωπος σαν άτομο και σαν σύνολο – κοινωνική ομάδα «αγαπά το σκότος κι όχι το φως, γιατί είναι πονηρά τα έργα του», για να θυμηθούμε τα λόγια του Χριστού. Κι έτσι διαπράττει το «πρώτο ψεύδος»: απαρνιέται, διαστρεβλώνει και κακοποιεί την Αλήθεια.

στ. Κι έτσι φθάσαμε στον ύψιστο και έσχατο συγχρόνως βαθμό της ειδωλολατρίας, στην υ π ο κατάσταση της αλήθειας από το ψεύδος, στην ανάρρηση του σατανά στο θρόνο του Θεού. Δεν έχει καμιά σημασία ποιά είναι η συγκεκριμένη μορφή του ειδώλου. Απεναντίας μάλιστα όσο «πνευματικότερα» είναι εξωτερικά τα είδωλα, τόσο πιο επικίνδυνα είναι. Γιατί έτσι μπορούν να εξαπατήσουν ευκολότερα τον άνθρωπο, κάνοντάς τον να πάψει να μπορεί να διακρίνει ανάμεσα σε φως και σκότος, σε αλήθεια και ψεύδος. Η Αποκάλυψη του Ιωάννη βλέπει σ' αυτή τη μορφή της πλάνης το τελικό κτύπημα του αντίχριστου εναντίον μιας ανθρωπότητας που έχει κάνει όλα τα προηγούμενα σφαλερά βήματα.

Μοιάζει τόσο πνευματικός πολλές φορές ο δρόμος! Κανένας δε θ' ακολουθούσε άλλωστε ενσυνείδητα το δρόμο προς την κόλαση, αν ήξερε που πηγαίνει. Γι' αυτό υπάρχει πάντα το χρυσό περιτύλιγμα, η αναζήτηση κι αγωνία για την Αλήθεια, στην αρχή γνήσια κι ειλικρινά. Και σιγά-σιγά μπαίνουν οι κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες που αναφέραμε κι αρχίζει το ξεστράτισμα του ανθρώπου: από την αμφιβολία στο σχετικισμό και πιο πέρα στον αγνωστικισμό κι από κει μ' ένα πήδημα στον ανθρωποκεντρικό δογματισμό και σ' όλα τα συναφή νοητικά παιγνίδια. Κι ως εδώ πάλι κανένας δεν μπορεί να μιλήσει για την τελική είσοδο στο βασίλειο των ειδώλων, όσο ο στοχαστής άνθρωπος ψάχνει με ταπείνωση να βρει την Αλήθεια, να ζήσει την Αλήθεια, να προσκυνήσει την Αλήθεια.

Μα σ' ένα κάποιο σημείο αρχίζει η πτώση· ο αυτοθαυμασμός του ανθρώπου, η καύχησή του για όσα έμαθε, η αλαζονεία του για όσα μπορεί κι η ύβρη του για ό,τι είναι ή νομίζει πως είναι. Κι έτσι φτάνουμε στον πρώτο διχασμό ζωής και αλήθειας.

Η αντίληψη για τη ζωή γίνεται ξαφνικά η αλήθεια, χωρίς να νοιάζονται και πολύ οι άνθρωποι για το χάσμα που ανοίγουν. Από δω και πέρα τα πράγματα βαδίζουν το δρόμο τους. Αυτή την ξεκομμένη από τη ζωή, κολοβή και παραμορφωμένη αντίληψή τους για τη ζωή οι άνθρωποι την ταυτίζουν με την αλήθεια. Την πλάθουν σε νοητικά σχήματα, της δίνουν αντικειμενική υπόσταση. Εξαντικειμενωμένες έννοιες υποκαθιστούν τα πράγματα, αυθυπόστατα σχήματα παίρνουν αυθαίρετα το ρόλο του δημιουργού και συντηρητή της ίδιας της ζωής. Η ειδωλολατρεία έχει πια αποτελεσθεί. Σύντομα θα αποκτήσει το τυπικό της και το ιερατείο της, τις θυσίες και τους ναούς της. Και τα είδωλα, άψυχα τα ίδια, θα καλούνται να δώσουν ζωή. Κι αλλοίμονο σ' όποιον αποτολμήσει να διαταράξει την αυστηρή παράδοση που τα περιβάλλει !

Ξέρουμε πολύ καλά από την ιστορία αυτήν την περιπέτεια του ανθρώπου, που ψάχνει να βρει την Αλήθεια και τη Ζωή, το Θεό, στα άψυχα, νεκρά έργα των χειρών του. Είναι οι εποχές που οι άνθρωποι «κλίνουν γόνυ τω Βάαλ». Είναι τα

χρόνια της πνευματικής ξηρασίας, που μάταια ξημεροβραδιάζεται το ιερατείο μπροστά στα είδωλα κραυγάζοντας: «επάκουσον ημών, Βάαλ». Ο Βάαλ όμως είναι κουφός και άφωνος, αφού είναι πλασμένος «κατ' εικόνα και ομοίωσιν του ανθρώπου». Έχει οπωσδήποτε μια κωμική πλευρά το θέαμα και θα έφερνε ασφαλώς το μειδίαμα στα χείλη μας, αν δεν ήταν τόσο γνωστά τα τραγικά περιστατικά που το συνοδεύουν η φυγή της αγάπης, το σκότος του ψεύδους, η μεταβολή του ανθρώπου σε θηρίο για τον ίδιο το συνάνθρωπό του, ο πόλεμος, οι φόνοι, ο όλεθρος, η απειλή του ολοκληρωτικού αφανισμού.

Κι όλα αυτά αρχίζουν την ώρα που ο άνθρωπος πέφτει στην παγίδα του διαβόλου· «παράκουσε το Θεό, για να γίνεις εσύ Θεός!» Έτσι φεύγει από τη ζωή, χάνει μαζί της την αλήθεια, λησμονεί την πατρίδα του κι αρχίζει τον απελπισμένο αγώνα να βρει μόνος μέσα του αυτό που από την ώρα της ανταρσίας του απαρνήθηκε: το Θεό, το χαμένο παράδεισο, την αλήθεια, την αγάπη, τη ζωή. Κι έτσι γεμίζει τον κόσμο και τη ζωή με είδωλα, που όχι μόνο δε ζωοποιούν, αλλά και κρύβουν τη ζωή από τα μάτια του. Και το δράμα ολοκληρώνεται, με την αδυναμία του ανθρώπου να δει τη πτώση του. Οι λάτρες των ειδώλων δεν αισθάνονται τη δουλεία τους σ' αυτά. Είναι εθελόδουλοι και συνάμα εθελοτυφλούντες. Ο δρόμος για το «δένδρον της ζωής» δε φυλάσσεται μόνο από τις πύρινες ρομφαίες των Χερουβίμ, όπως διηγείται η Γένεση. Είναι δυσδιάκριτος, σκεπασμένος από αδιαπέραστο νέφος σκότους που δημιούργησε ή ανθρώπινη εκούσια τύφλωση, η δουλική υποταγή στην ψεύτικη και ανύπαρκτη αυτάρκεια του ανθρώπου. Κι αυτά τα εμπόδια μονάχα η ζωογόνος πνοή του παναγίου Πνεύματος μπορεί να τα σηκώσει και να οδηγήσει τον άνθρωπο στην Αλήθεια και τη Ζωή, στο Θεό.

(«Προβληματισμοί», τ. 6, εκδ. Χ.Φ.Ε, σ.79-91)

<http://bit.ly/10i4fbe>